

УДК 321:001.8

Ю.О. Коваль, канд. політ наук

Донецький національний університет

вул. Університетська, 24, м. Донецьк, Україна, 83000

КОМУНІКАТИВНИЙ ПІДХІД ЮРГЕНА ГАБЕРМАСА ЯК КРИТЕРІЙ ЕФЕКТИВНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

Здійснюється комплексний аналіз комунікативного підходу Юргена Габермаса до проблеми діяльності політичних інститутів. Автор здійснює спробу на основі цього підходу і детермінант аналізу комунікативної сфери політики Юргена Габермаса розробити на теоретичному рівні універсальні критерії ефективності державної влади.

Ключові слова: *комунікативний підхід, символічна природа влади, критерії ефективності влади, комунікативна сфера політики, Юрген Габермас.*

Актуальність дослідження визначається тим, що провідна група зарубіжних і вітчизняних політологів, котрі підіймають питання ефективності влади (передусім державної) намагаються створити універсальні критерії її оцінки. Серед критеріїв провідне місце займають економічні (інвестиційна діяльність влади, політика на зростання ВВП), соціальні (рівень життя населення), правові (верховенство права), культурні, символічні [1, с. 60-62]. Проте, як справедливо зазначає Ю. Габермас, при оцінці ефективності влади названими категоріями позаувагою дослідника і громадськості залишається комунікативна сфера, яка включає в себе такі поняття як «взаємодія громадян», «сприйняття владних рішень», «аргументація примусу», «публічна сфера» які покликані показати ефективність влади з позиції її наближення до населення. Як показує досвід політичного розвитку держави, саме відсутність певного її наближення до населення, включення в неї таких категорій як «зрозумілість», «прозорість», «відкритість», «наближення до населення», «гнучкість при прийнятті політичних рішень» в сучасному інформаційному суспільстві можуть не тільки зменшувати авторитет влади, рівень її підтримки, а взагалі, перетворити її на неефективну та віддалену від населення.

Наукова новизна дослідження полягає в аналізі критеріїв ефективності влади за Ю. Габермасом, з позицій комунікативного підходу. Користь такого підходу полягає в тому, що поряд з класичними критеріями ефективності влади, він включає в себе соціально-політичне явище як комунікативна діяльність соціуму з владою і навпаки.

Мета дослідження криється в побудові когнітивної матриці комунікативних критеріїв ефективності державної влади з урахуванням вимог сучасного інформаційного суспільства до ефективності влади.

Представлений підхід принципово не новий в політичній науці. Вперше його розвинув Юрген Габермас у своїй праці «Структурні перетворення у сфері відкритості», де пропонує ввести до оцінки ефективності влади взаємодію «соціуму з соціумом» та «соціуму з владою» [2, с. 141]. Серед критеріїв ефективності влади Ю. Габермас виділяє так звану проблему «квадрату кола», сутність полягає в тому, що з однієї сторони ліберально-демократичні цінності влади (наприклад нейтралітет держави у справах релігії) [2, с. 147], а з іншої сторони визнання державою релігійну мораль як критерій авторитету і ефективності влади призвели до нонсенсу [3, с. 298]. Сучасна держава намагається бути моральною намагається перетворити релігійні норми на загальносуспільні, тобто такими, які з однієї сторони відповідають нормам демократії, а з іншої сторони підлягають лише засвоєнню та не підлягають критиці. Як результат ми отримуємо парадоксальну картину, в рейтингах демократії таке явище як «рівність стартових умов», «вільність капіталу», «соціальна справедливість», «вирівнювання декомпозиції» здають свої позиції на користь поняттям «антигомофобне законодавство», «політичні репресії», «вибіркове правосуддя», «протидія корупції». Тобто, класичні критерії ліберальної демократії представників процедурного підходу (Даль) замінюються на соціокультурні, або морально-етичними [3, с. 301]. Іншими словами, інформаційне сьогодення задає тренд та попит не на економічні показники держави як критерій ефективності влади, а на морально-етичні. Особливо гостро це питання стоїть в Україні, де державна влада постійно акцентує свою увагу на власній моральності. Прикладом цього може слугувати як помилування экс-міністра МВД Юрія Луценка, так й окремі закони та підзаконні акти, наприклад «Закон з протидії корупції», або «Адаптації і реформування інститутів влади задля зниження корумпованості чиновників». За Габермасом, названий вектор розвитку ефективності влади не є неефективним, навпаки, включення морально-етичних складових дозволяє владним інститутам швидше реагувати на не економічні вимоги суспільства [4, с. 504-522]. Втім, поширення інформаційних технологій та втілення системи електронних урядів актуалізувало як перед дослідниками, так і політиками питання протиріччя державної сфери та громадської думки. На думку критика Ю. Габермаса італійського дослідника Паоло Флоренса д'Аркаїса, в сучасній владі відбувається дивний парадокс, і Ю. Габермас не правий в тому, що протиставляє релігійні цінності та

демократичні, оскільки останні є правом громадян створювати собі закони, й логіка комунікативної сфери криється в тому, що громадяни вимагають від сучасної влади легітимізувати їх право на утворення власної політико-публічної сфери задля реалізації своїх інтересів, а саму державну владу перенести у віртуальний простір, щоб зовсім мінізувати її занадто високий рівень бюрократії й взагалі зняти проблему політичної корупції у відносинах посадових осіб і громадян [5, с. 107-109]. На нашу думку, названа ситуація висуває нові критерії щодо оцінки ефективності влади, серед них пропонуємо вести просторово-часові з поєднанням швидкісних детермінант. Сутність названого підходу полягає в тому, що ведення до критеріїв ефективності влади у контексті її комунікативних можливостей детермінант простору, часу та швидкості дозволять когнітивній матриці виконувати функції гнучкості та адаптивності до змін і загроз. Тобто, ми пропонуємо вирішити одночасно дві проблеми, а саме, з однієї сторони протиставити між собою економічні, соціальні, політичні та морально-етичні, культурні критерії ефективності влади; а з іншої сторони ми намагаємося за допомогою когнітивної сфери та інформаційного підходу побудувати міст проникнення названих критеріїв один в одного. Мається на увазі неповне протиставлення, як у Ю. Габермаса, а з врахуванням критики Паоло Флоренса д'Аркаїса довести, що в інформаційному суспільстві з його поліваріантними центрами інформації саме проникнення взаємопротилежних критеріїв ефективності влади дозволить побудувати матричні критерії оцінки, які будуть коригуватися комунікативною сферою взаємодії суспільства та влади в особі держави.

Складність представленого підходу полягає в тому, що в сучасній політичній науці і в реальному житті домінування інформаційних технологій призвели не тільки до якісних зрушень, але і до деформацій. Однією з таких деформацій, за Ю. Габермасом є виокремлення двох рівнів суспільства, які знаходяться в протилежності один від одного [6, с. 127]. Перша стадія має назву «життєвий світ» де відбувається символічне самовідтворення і самоідентифікація соціуму, а друга стадія «система» включає в себе комплекс дій направлений на адоптацію існуючого порядку з метою проникнення в індивідуальну сферу суспільства [7, с. 200-202]. Іншими словами ми отримуємо дві протилежні сфери, з однієї сторони «життєвий світ» являє собою автономну від держави індивідуальну систему установ, цінностей суспільства, які воно має відтворити, а з іншої сторони, ми маємо «систему», тобто державу, з її системою порядків, установ, цінностей, які відтворює еліта.

Вирішення цієї складності полягає в тому, що ми пропонуємо до комунікативних критеріїв ефективності влади ввести поняття Ю. Габермаса «взаєморозуміння» [7, с. 186]. Значення названої категорії полягає в тому, що воно виступає багатозначним аспектом визнання сфер «життєвого світу» і «системи» певних меж як втручання, так і взаємодії, яка за Ю. Габермасом, має здійснюватися за наступними принципами:

– «зрозумілість» повідомлень влади (мається на увазі те, що сама влада повинна стати ініціатором «соціального діалогу» з громадськості, запропонувати певні вектори розвитку соціуму без натікань на вплив держави в приватну сферу);

– «істинність» знання (мається на увазі компетентність влади у вирішенні як гострих соціальних питань, так і при виборі векторів політики);

– «правдивість» намірів (мається на увазі орієнтація влади на строге слідування декларованої політики або передвиборчим обіцянкам, саме на цьому рівні, на нашу думку, варто пояснювати населенню причини та межі корегування декларативного рівня за чіткими та зрозумілими для громадян аргументами);

– «правильність» дій (на нашу думку тут варто наголосити, що критерій «правильності» є одним з найскладніших та дискусійних понять комунікативного підходу Ю. Габермаса, бо «правильність» дій на його думку це певний рівень дискурсивної політики, тобто перевага віддається не змісту дії влади, а реакції соціуму та змісту повідомлення, яке здійснює влада [4, с. 520]. На нашу думку недолік тут полягає в тому, що розуміння комунікації влади і населення лише за вербальними і невербальними засобами спілкування дуже шкідлива для політики, тому ми пропонуємо зробити акцент на користь «теорії інформаційних кіл» видатного російського дослідника В. Денисова [8, с. 27-41]).

На користь вибору теорії інформаційних полів при оцінці «правильності дій влади» слугує факт того, що у методологічному плані вони будуються на основі законів і категорій діалектики (закони заперечення-заперечень, всезагальної залежності та взаємозалежності, закон єдності і боротьби протилежностей), при аналізі процесів використовують метод моделювання. Для вибору критеріїв ефективності влади, а особливо державної влади, названий підхід корисний тим, що за В. Денисовим його можна трансформувати у взаємозалежні і взаємопов'язані інформаційні ланцюги [8, с. 30]. На практиці названий підхід, на відміну від підходу Юргена Габермаса, відкриває більш широкі можливості і аналізує «правильність» дій влади не тільки з позицій аналізу її повідомлень, а створює єдину систему кіл та рівнів, що включає в себе аналіз реальної ситуації за економічними, соціальними та іншими показниками; далі окремо аналізується повідомлення влади та її реакція на певну ситуацію, потім акцент робиться на реакцію соціуму на назване повідомлення (прийняття-відторгнення) і комплекс дій

сприйняття реальності (прийняття, протест, часткова автономізація від політичного життя). Також, підхід В. Денисова корисний тим, що його використання дозволяє нам зробити вже згадане проникнення систем одна в одну [8, с. 37]. В методологічному плані задія цього використовується принцип взаємодії елементів систем, тобто ланцюгом між проникненням культурної сфери в економічну є показники сталості громадянського суспільства, які вимірюються саме економічними показниками розвитку держави. Проникнення культури в соціальну сферу відбувається за аналізом характеру комунікативних зв'язків (взаємодія індивідів, соціальна солідарність, соціальні зв'язки) всередині соціуму, що відображають як характер його мобільності, так і певний рівень культури. Проте, як ми вже зазначали, у Ю. Габермаса відбувається поділ на «життєвий світ» і «систему», і як було вже сказано, названі системи можуть не тільки мати взаємозв'язок, а знаходитися в опозиції один до одного, що на перший погляд може унеможливити справедливості використання при створенні критеріїв ефективності влади «теорії інформаційних кіл» [7, с. 374; 9, с. 130].

Відповідь на це запитання криється у габермаській концепції політичної влади, яка має тісний зв'язок не тільки з державною, але і з теорією комунікативної дії. Ю. Габермас пропонує наступну концепцію розподілу влади: влада яка народжується в процесі вільних, необмежених комунікативних дій політичної громадськості в рамках «життєвого світу», і адміністративну владу в руках «системного світу» [9, с. 131]. Для «життєвого світу» характерна децентралізація, спонтанність протікання соціальних процесів, здатність до обмеження адміністративного апарату, інституціоналізація громадської думки, активна участь громадян у розробці та прийнятті політичних рішень [9, с. 133]. В свою чергу, «системний світ» виступає повною протилежністю «життєвого світу» і наголошує на централізації управління, нав'язування примусової легітимності з відсутністю нормативної легітимності примусу; у соціальних процесах спостерігається штучного формування поведінки електорату за системою протиставлення «Ми-Вони» та формування владної ієрархії і суспільних відносин «зверху». Отже, за Н. Буруковською ми маємо прями протиставлення двох систем, а це означає, що між ними не може відбуватися ніякої комунікації, окрім конфліктної [10, с. 28]. Проте, на нашу думку, саме випадок конфліктності дозволяє найбільш сильним для конкретного суспільства елементам габермаських «світів» не протистояти один одному, а проникати один в одного, і питання тут крається не в можливостях протиставлення, а розчинення елементів двох систем один в одній. У Ю. Габермаса таке розчинення відбувається за виокремленням парадоксу демократії, сутність якого полягає в тому, що система адміністративної влади отримавши легітимність від громадянського суспільства стає системою «замкнутої циркуляції», і все управління державою зводиться до керування поведінки виборців, контролю за діями уряду і реформування системи судочинства [11, с. 44]. Тобто, орієнтація державної влади на отримання електоральних дивідендів і являє сьогодні той самий критерій її ефективності, який жодним чином не гарантує, що «світ системи» з часом не почне переслідувати власні вільнококорпоративні інтереси та займатися маніпулятивними технологіями спотворення вигідної для системи політичної реальності [12, с. 22]. Іншими словами, на думку Ю. Габермаса, і ми з нею погоджуємося, що система, отримавши схвалення від громадськості починає у своїй внутрішній політиці уникати контролю зі сторони публічної сфери та змінювати декларовані умови комунікації між державою і громадянським суспільством на так звані «відповідні до ситуації, що склалася в державі та суспільстві». Це означає, що «система» поступово проникає в «життєвий світ» і створює там посередників у вигляді громадянських об'єднань (комунікація громадян) та політичних партій (комунікація між громадянами і державою). А це означає, що концепція комунікативної дії Ю. Габермаса також включає в себе такі аспекти як раціональність, етика, економіка, державний апарат, культура, громадянська культура, направлення комунікації, які за допомогою теорії інформаційних кіл дозволять нам розробити критерії ефективності державної влади у контексті зростання впливу інформаційних технологій.

Використовуючи теорію інформаційних кіл варто зазначити, що на думку багатьох дослідників вона являє собою полідисциплінарну модель аналізу будь-яких процесів, бо являє собою певну модель виявлення взаємозалежності, взаємодії й взаємопроникнення, яку будує дослідник з урахуванням законів інформації (достовірність, доступність, перевіряємість) [10, с. 30]. Отже, вихідним положенням нашої когнітивної матриці є детермінанти, які представлені у таблиці 1. Варто зауважити, що наведенні в таблиці 1 критерії оцінки державної влади більш справедливі для сталих соціумів, і в українських умовах можуть не спрацьовувати, оскільки головна умова названих критеріїв ефективності державної влади за комунікативними складовими Юргена Хабермаса є стале громадянське суспільство, та активна громадянська позиція. Саме розробці критеріїв ефективності влади для України та їх порівняльному аналізу з наведеними, а також соціологічному наповненні критеріїв будуть присвячені наші наступні наукові розробки.

Таблиця 1 – Когнітивна матриця критеріїв оцінки ефективності державної влади

Сфери	Компоненти	Критерії оцінки	Результат
Громадянська	громадянська культура толерантність рівень абсентеїзму	комунікації	значний рівень інтегрованості соціуму в політичний простір
Соціальна	зайнятість населення тривалість життя соціалізація (вікова)	мобільність	інтегруюча роль середнього класу
Політична	бюрократія система самоврядування рівень корупції символічність	відкритість безпека	участь громадян у процесі прийняті політичних рішень
Культурна (духовна, релігійна)	кількість віруючих рівень довіри до церкви соціалізація (моральна)	продуктивність (цінностей)	сприйняття соціумом структурних змін, консервативність моралі та етики
Економічна	податки рівень життя населення	інноваційність як ефективність	зростання виробництва одночасно з попитом
Інформаційна	доступність достовірність	захищеність	поліваріантність джерел інформації
Правова	рівень злочинності рівень підтримки дій	справедливість	значний рівень підтримки населенням дій правоохоронних органів

Таким чином, підсумовуючи результати дослідження варто зазначити, що комунікативний підхід Юргена Хабермаса дозволив побудувати когнітивну матрицю критеріїв оцінки державної влади. Названий підхід дозволяє під ефективністю державної влади поряд з економічними та політичними критеріями включати також до аналізу публічну сферу з її категоріями «відкритість» та «прозорість влади». Користь від включення названих категорій до детермінант ефективності державної влади дозволяє нам зробити висновок, що розвиток інформаційних технологій призвів до вже згаданого нами проникнення систем «публічної сфери» і «державної влади» одна в одну, що спричиняє подальший вплив гуманітарних детермінант як критеріїв оцінки ефективності державної влади. На нашу думку, природа влади за таких умов стає більш символічною, ніж дієвою, а це може призвести до переходу державної влади у віртуальний простір. З однієї сторони це може послабити рівень корумпованості та бюрократичності державного апарату, а з іншої сторони, державні інститути за такої ситуації вже не відіграють закладені в них функції соціалізації суспільства. Як наслідок, названі функції виконують соціальна та культурна (духовна) сфери суспільства. А це означає, що держава все більше буде діяти як символічна комунікація соціуму, а не як дієвий політичний інститут, тобто, ефективність держави буде зменшуватися.

Бібліографічний список використаної літератури

1. Барматова С. Роль Ю. Хабермаса в розвитку універсальної теорії політичної комунікації / С. Барматова // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2003. — № 2. — С. 60–72.
2. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості / Ю. Габермас. — Львів: Літопис, 2000. — 321 с.
3. Беляев А.Б. Социально-философская концепция Ю. Хабермаса: восприятие в российской социологии / А.Б. Беляев // Журнал социологии и социальной антропологии. — Том IV, 2001. — № 3. — С. 296–315.
4. Habermas Jurgen. Theorie der Kommunikativen Handelns / J. Habermas // Zur Kritik der funktionalistischen Vernunft 2. Bde. 3, durch. Aufl. — Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1985. — Bd. 2" — S. 504–522.
5. Задорожна Е. Одиннадцять тезисов к Хабермасу: демократия и религия (актуальность этой многогранной темы не нуждается в доказательствах) / Е. Задорожна // Обсерватория культуры. — 2008. — № 4. — С. 107–109.
6. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность / Ю. Хабермас. — М.: Наука, 1992. — 176 с.
7. Хабермас Ю. Вовлечение другого: Очерки политической теории: пер. с нем / Ю. Хабермас. — М.: Наука, 2001. — 417 с.
8. Денисов В.В. Народные массы как субъект исторического процесса / В.В. Денисов // Философия и общество. — 2010. — № 2. — С. 27–41.
9. Фливерберг Б. Хабермас и Фуко – теоретики гражданского общества / Б. Фливерберг [пер. Н.В. Романовский] // СоцИс: Соц. исслед. — 2000. — № 2. — С. 127–136.

10. Бурунковська Н. Теорія суспільства крізь призму комунікативної етики / Н. Бурункова, Ю. Габермас, К.-О. Апель // Вісник Академії адвокатури України. — 2009. — № 1. — С. 26–32.

11. Хабермас Ю. Будущее человеческой природы: На пути к либеральной евгенике? / Ю. Хабермас [пер. с нем. М.Л. Хорькова]. — М.: Весь Мир, 2002. — 144 с.

12. Лактіонова А. Практична нормативність versus комунікативна нормальність Ю. Габермаса / А. Лактіонова // Вісник Київського національного університету. Серія Філософія. Політологія. — 2010. — № 1. — С. 19–23.

Надійшла до редакції 20.09.2013 р.

Коваль Ю. Коммуникативный подход Юргена Хабермаса как критерий эффективности государственной власти

Осуществляется комплексный анализ коммуникативного подхода Юргена Хабермаса к проблеме деятельности политических институтов. Автор предпринимает попытку на основе данного подхода и детерминант анализа коммуникативной сферы политики Юргена Хабермаса разработать на теоретическом уровне универсальные критерии эффективности государственной власти.

Ключевые слова: коммуникативный подход, символическая природа власти, критерии эффективности власти, коммуникативная сфера политики, Юрген Хабермас.

Koval J. Communicative approach Jürgen Habermas how government efficiency criteria

This research is a complex analysis of communicative approach of Jürgen Habermas to a problem of activity of political institutes. The author on the basis of this approach and a determinant of the analysis of the communicative sphere of policy of Jürgen Habermas develops universal criteria of efficiency of the government at theoretical level.

Keywords: communicative approach, symbolical nature of the power, criteria of efficiency of the power, communicative sphere of policy, Jürgen Habermas.